

Załącznik
do uchwały nr 62
Rady Ministrów
z dnia 6 maja 2025 r.

Rządowy Program wsparcia organizacji pozarządowych Moc Małych Społeczności

Warszawa, maj 2025

Spis treści

Wykaz skrótów	4
1. Ramy prawne i spójność strategiczna Programu	6
1.1 Otoczenie prawne Programu	6
1.2 Zgodność z dokumentami strategicznymi	7
1.3 Spójność z innymi programami wspierającymi rozwój społeczeństwa obywatelskiego	9
2. Diagnoza	11
2.1 Cel i zakres analizy	11
2.2 Liczebność i główne obszary działalności podmiotów trzeciego sektora w Polsce lokalnej	12
2.3 Kondycja małych organizacji pozarządowych – główne problemy w działalności	17
2.4 Zdolność lokalnych organizacji pozarządowych do angażowania obywateli i przeciwdziałania skutkom kryzysów	23
2.5 Główne wnioski i rekomendacje płynące z diagnozy	27
3. Cele Programu Moc Małych Społeczności	29
3.1 Cel główny Programu Moc Małych Społeczności	29
3.2 Cele szczegółowe Programu Moc Małych Społeczności	29
4. Priorytety Programu Moc Małych Społeczności	31
4.1 Grupa docelowa Programu	31
4.2 Priorytety Programu	31
4.3 Zasady ogólne Programu	35
5. Wskaźniki realizacji celów Programu	36
6. Plan finansowy Programu	40
7. System realizacji Programu	41
7.1 Zarządzanie i koordynacja	41
7.2 Monitorowanie Programu	41
7.3 Ewaluacja	42

7.4 Nadzór i kontrola.....	42
7.5 Informacja, komunikacja i promocja	42

Wykaz skrótów

Dyrektor NIW Dyrektor NIW-CRSO Dyrektor	Dyrektor Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego
GOPR	Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe
GUS	Główny Urząd Statystyczny
Instytucja Zarządzająca, IZ	Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego
KGW	Koło Gospodyń Wiejskich
LZS	Ludowe Zespoły Sportowe
NGO	Organizacja pozarządowa (ang. non-governmental organization)
NIW–CRSO	Narodowy Instytut Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego
NOWEFIO	Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030
OSP	Ochotnicza Straż Pożarna
Program Program MMS	Rządowy Program wsparcia organizacji pozarządowych Moc Małych Społeczności
PROO	Rządowy Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030
Przewodniczący Komitetu	Przewodniczący Komitetu do spraw Pożytku Publicznego
PS	Przedsiębiorstwa społeczne
RODO	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)

SOR	Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku)
SRKS	Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030
UoDPiW	Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2024 r. poz. 1491, z późn. zm.)
UoES	Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej (Dz. U. z 2024 r. poz. 113, z późn. zm.)
UoNIW	Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (Dz. U. z 2023 r. poz. 1618, z późn. zm.)
UoOLOC	Ustawa z dnia 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz. U. poz. 1907)
WOPR	Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe

1. Ramy prawne i spójność strategiczna Programu

1.1 Otoczenie prawne Programu

Główne ramy Programu MMS wyznacza UoDPPIW. Ustawa w szczególności wyznacza zakres podmiotowy Programu, definiując organizacje pozarządowe i określając inne podmioty upoważnione do prowadzenia działalności pożytku publicznego (art. 3 ust. 2–3 UoDPPIW). Co więcej, ustawa ta wyznacza także zakres przedmiotowy Programu, określając sferę zadań publicznych (art. 4 ust. 1 UoDPPIW). W sferze tej mieszczą się m.in. zadania finansowane w ramach Programu, tj. związane ze wspieraniem rozwoju i wzmacnianiem odporności wspólnot i społeczności lokalnych, wspomaganie rozwoju demokracji, a także wspieraniem organizacji pozarządowych i podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 UoDPPIW. Przepisy UoDPPIW określają również zasady i tryb udzielania dotacji w ramach Programu. Zasady realizacji Programu określone w niniejszym dokumencie są zgodne z tymi przepisami.

Program MMS jest programem wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w rozumieniu art. 23 ust. 1 UoNIW. Ustawa ta przewiduje, że działania NIW-CRSO powinny w szczególności zwiększać instytucjonalną sprawność organizacji pozarządowych oraz innych zorganizowanych form społeczeństwa obywatelskiego. W ramach programów wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, NIW-CRSO może dofinansować rozwój instytucjonalny organizacji pozarządowych oraz podmiotów, o których mowa w art. 3 ust. 3 ustawy (art. 24 ust. 1 i art. 31 UoNIW). W niniejszym Programie przewidziano zatem możliwość dofinansowania rozwoju instytucjonalnego organizacji pozarządowych oraz innych uprawnionych podmiotów. Zasady realizacji Programu są zgodne także z art. 30 UoNIW, określającym m.in. formy zlecania zadań publicznych przez NIW-CRSO, treść regulaminów konkursowych oraz kryteria oceny ofert składanych w konkursach.

Program MMS nie jest programem rozwoju w rozumieniu art. 15 ust. 4 pkt 2 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2025 r. poz. 198).

Cel główny Programu MMS odwołuje się do pojęcia społecznej odporności, które zostało zdefiniowane w ustawie z dnia 5 grudnia 2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz. U. poz. 1907), dalej: „UoOLOC”. Zgodnie z ustawową definicją, społeczna odporność to: indywidualna i grupowa zdolność ludzi do zaspokajania swoich podstawowych potrzeb bytowych, w tym dzięki posiadaniu własnych zapasów niezbędnych produktów, oraz ich zdolność do współdziałania z podmiotami ochrony ludności, a także do zdobywania kompetencji w zakresie kształtowania świadomości zagrożeń i zapobiegania zagrożeniom oraz pożądanych zachowań na wypadek wystąpienia zagrożeń.

Przygotowanie ludności do właściwego zachowania się w sytuacji zagrożenia przez zwiększanie świadomości zagrożeń i społecznej odporności, jest jednym z zadań ochrony ludności i obrony cywilnej przewidzianych w art. 4 ust. 1 UoOLOC. W wykonywaniu tych zadań – jako podmioty ochrony ludności i obrony cywilnej albo na podstawie porozumień zawartych

z odpowiednimi organami – mogą uczestniczyć także organizacje pozarządowe (art. 19 ust. 1 i art. 20 ust. 1 UoOLOK). Przewidziane w Programie MMS wsparcie dla organizacji pozarządowych oraz podmiotów, o których mowa w art. 3 ust. 3 UoDPPIW, na zadania z zakresu wspierania odporności społeczności lokalnych jest zatem zbieżne z wynikającym z przepisów UoOLOK założeniem, że organizacje te uczestniczą w budowaniu społecznej odporności.

1.2 Zgodność z dokumentami strategicznymi

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), dalej: SOR, jest aktualizacją średniookresowej strategii rozwoju kraju. SOR określa nowy model rozwoju – suwerenną wizję strategiczną, zasady, cele i priorytety rozwoju kraju w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r., które to daty wyznaczają etapy realizacji Strategii.

SOR stanowi instrument elastycznego zarządzania głównymi procesami rozwojowymi w kraju. Jednym ze wskazanych w Strategii obszarów, które mają wpływać na realizację jej celów, jest kapitał ludzki i społeczny. Zakłada ona bowiem, że warunkiem współpracy opartej na zaufaniu i punktem wyjścia dla rozwoju nowoczesnej gospodarki jest kapitał społeczny. W ramach tego obszaru wyznaczono dwa cele: poprawę jakości kapitału ludzkiego oraz zwiększenie udziału kapitału społecznego (w tym organizacji społeczeństwa obywatelskiego) w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Cele Programu są zatem spójne z przytoczonymi celami.

W zawartej w SOR diagnozie wskazano, że w Polsce istnieją stabilne podstawy do rozwoju kapitału społecznego. Jednocześnie podkreślono jednak, że liczba oddolnych działań na rzecz dobra wspólnego jest ograniczona, a dominującą rolę odgrywa kapitał wiążący (zamknięte kręgi kontaktów społecznych) przy niewielkim udziale kapitału pomostowego (sieci pomiędzy osobami należącymi do różnych społeczności). W diagnozie wskazano ponadto, że polskie instytucje społeczeństwa obywatelskiego mają charakter enklawowy, a także, że mierzą się m.in. z brakiem stabilności i przewidywalności finansowania oraz z problemami ze współpracą z sektorem publicznym i uzależnieniem finansowym od tego sektora. Co istotne, wskazano również na rozwarstwienie sektora pozarządowego pod względem potencjału. Zarówno zakres podmiotowy Programu, jak i przewidziane w nim działania odpowiadają więc na zdiagnozowane w SOR problemy.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (dalej: SRKS) jest jednym z instrumentów realizacji SOR. Jej celem głównym jest „wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków”. Cel główny doprecyzowują trzy cele szczegółowe, przy czym cele Programu wpisują się w cel szczegółowy 1. SRKS, tj. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.

Dla celu szczegółowego 1. SRKS wyróżniono dwa priorytety: 1.1. Usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami oraz 1.2. Rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej. W ramach tych priorytetów przewidziano szereg działań dążących do budowania dialogu obywatelskiego i współpracy sektora publicznego i pozarządowego, wspierania oddolnego zaangażowania społecznego oraz wzmocnienia instytucjonalnego organizacji obywatelskich. Wśród narzędzi służących realizacji tych priorytetów wymieniono m.in. realizowane przez NIW-CRSO Programy NOWEFIO oraz PROO. Cele i priorytety Programu MMS są zgodne z założeniami Strategii.

Konkluzje Rady (UE) w sprawie wzmocnienia odporności całego społeczeństwa w kontekście ochrony ludności, w tym gotowości na zagrożenia chemiczne, biologiczne, radiologiczne i jądrowe (CBRJ) z 8 czerwca 2023, nr 10048/23 oraz Konkluzje Rady Europejskiej z 19 grudnia 2024 r., nr EUCO 50/24

W Konkluzjach Rada zwróciła się do państw członkowskich m.in. o to, by:

- kładły nacisk na potrzebę podejścia opartego na odporności całego społeczeństwa w świetle rosnącej liczby jednoczesnych, długotrwałych, międzysektorowych i transgranicznych kryzysów;
- wspierały działania w zakresie zapobiegania i gotowości w celu poprawy zdolności Unii i jej państw członkowskich do stawiania czoła skutkom klęski lub katastrofy powodującej lub mogącej powodować skutki transgraniczne obejmujące wiele państw, przez promowanie realizacji niewiążących unijnych celów w zakresie odporności na klęski i katastrofy.

Również w Konkluzjach Rady Europejskiej, w części *IV. Odporność, gotowość, zapobieganie kryzysom i reagowanie na nie*, wskazano na konieczność zwiększonej i skoordynowanej gotowości wojskowej i cywilnej oraz strategicznego zarządzania kryzysowego w ramach podejścia uwzględniającego wszystkie zagrożenia i obejmującego całe społeczeństwo. Podkreślono również, że działania w tym zakresie powinny być prowadzone w sposób m.in. inkluzywny. Rada Europejska w Konkluzjach zachęciła także do dalszych prac nad wzmocnianiem w spójny sposób odporności i gotowości UE i państw członkowskich oraz ich zdolności do zapobiegania kryzysom i reagowania na nie.

Cele i priorytety Programu wpisują się więc w ww. Konkluzje Rady Europejskiej. Program będzie dążył do zwiększania odporności przez dofinansowania udzielane w ramach Priorytetu 1. Odporne, zintegrowane społeczności lokalne oraz Priorytetu 3. Silne społeczności lokalne. Wspierając udział organizacji społeczeństwa obywatelskiego w budowaniu odporności społecznej, Program będzie więc realizował zawarte w Konkluzjach zalecenia dotyczące wzmocniania odporności całego społeczeństwa.

1.3 Spójność z innymi programami wspierającymi rozwój społeczeństwa obywatelskiego

NIW-CRSO realizuje szereg programów wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, przewidujących m.in. wsparcie instytucjonalne dla organizacji pozarządowych. Dotychczas na wsparcie instytucjonalne organizacji pozarządowych w ramach tych programów przeznaczono kwotę 443 964 818 zł.

Program MMS czerpie w szczególności z doświadczeń dwóch innych programów wspierających rozwój społeczeństwa obywatelskiego wdrażanych przez NIW-CRSO:

Rządowy Program Fundusz Inicjatyw Obywatelskich NOWEFIO na lata 2021–2030

Głównym celem Programu NOWEFIO jest zwiększenie zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne przez poprawę samoorganizacji społecznej, wzrost znaczenia sektora obywatelskiego w życiu publicznym oraz wzmocnienie instytucjonalne sektora obywatelskiego w Polsce.

Cel ten ma być osiągany w ramach celów szczegółowych:

1. Poprawa samoorganizacji społecznej, 2. Wzrost znaczenia sektora obywatelskiego w życiu publicznym oraz 3. Wzmocnienie instytucjonalne sektora obywatelskiego w Polsce.

Cele te są realizowane w ramach następujących priorytetów:

- Priorytet 1.: Mikro-inicjatywy, przeznaczony dla organizacji małych, o zasięgu lokalnym i młodym stażem działania oraz grup nieformalnych, których działania mają na celu przede wszystkim pomóc zaistnieć niewielkim, nowym przedsięwzięciom realizowanym dla wspólnot lokalnych; realizowany w formie regrantingu;
- Priorytet 2.: Organizacje obywatelskie na rzecz dobra wspólnego, w ramach którego wspierana jest aktywność społeczna na rzecz dobra wspólnego, realizowana przez obywateli działających w organizacjach pozarządowych;
- Priorytet 3.: Organizacje obywatelskie w życiu publicznym, w ramach którego projekty powinny przyczyniać się m.in. do zwiększania obecności organizacji obywatelskich w życiu publicznym i wspierania dialogu obywatelskiego;
- Priorytet 4.: Wzmocnienie kompetencji organizacji obywatelskich, w ramach którego projekty powinny przyczyniać się do zwiększania potencjału organizacji obywatelskich w różnych obszarach, a także w ramach którego możliwe jest wspieranie tworzenia i rozwijania porozumień, związków, federacji i konfederacji organizacji obywatelskich.

Od 2021 r. w ramach Programu NOWEFIO dofinansowanych zostało 803 małych i średnich organizacji pozarządowych (z przychodem do 200 tys. zł w latach poprzednich) oraz 579 organizacji dużych (z przychodem przekraczającym 200 tys. zł). Z danych dotyczących rozkładu dotacji w odniesieniu do miejsca rejestracji wynika z kolei, że od 2021 r. w ramach Programu dotacje otrzymało 886 organizacji zarejestrowanych w miejscowościach liczących do 200 tys. mieszkańców oraz 458 organizacji zarejestrowanych w miejscowościach większych.

Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich PROO na lata 2018–2030

Głównym celem Programu jest wsparcie rozwoju instytucjonalnego organizacji społeczeństwa obywatelskiego oraz zwiększenie udziału tych organizacji w życiu publicznym i upowszechnianie demokratycznych norm obywatelskości.

Cel ten ma być osiąganym w ramach celów szczegółowych: 1. Wzrost zaangażowania obywateli i organizacji obywatelskich w życie publiczne, 2. Wzmocnienie organizacji obywatelskich w wymiarze strategicznym oraz 3. Poprawa stabilności finansowej organizacji obywatelskich.

Priorytety programu są skoncentrowane w szczególności na wsparciu instytucjonalnym – w ramach Programu PROO organizacje obywatelskie mogą więc starać się o dofinansowanie swojego rozwoju instytucjonalnego. Wsparcie może być wykorzystane również na budowę lub rozwijanie sieci, federacji lub innych form aliansów w ramach sektora pozarządowego.

Od 2021 r. w ramach Programu PROO dofinansowanych zostało 998 małych i średnich organizacji pozarządowych (z przychodem do 200 tys. zł w latach poprzednich) oraz 784 organizacji dużych (z przychodem przekraczającym 200 tys. zł). Jednocześnie wsparcie otrzymało 1091 organizacji zarejestrowanych w miejscowościach liczących do 200 tys. mieszkańców i 644 organizacje zarejestrowane w miejscowościach większych.

Cele i priorytety Programu MMS oraz Programów NOWEFIO i PROO są ze sobą spójne. W szczególności zarówno Program MMS oraz NOWEFIO zakładają wspieranie aktywności społecznej i budowanie kapitału społecznego oraz wzmacnianie partycypacji i dialogu obywatelskiego. Wszystkie programy zakładają ponadto wzmacnianie instytucjonalne organizacji obywatelskich oraz wspieranie budowania ich sieci i federacji. Program MMS jest jednak skierowany do szczególnego typu organizacji obywatelskich – małych i średnich lokalnych organizacji, spoza dużych ośrodków miejskich. Jego wdrożenie ma zatem uzupełniać interwencję przewidzianą w Programach NOWEFIO i PROO w zakresie tego typu organizacji.

2. Diagnoza

2.1. Cel i zakres analizy

Nieodzownym elementem odporności demokratycznego społeczeństwa jest instytucjonalna stabilność i wysoka efektywność działania organizacji pozarządowych. Założenie to odzwierciedlają przepisy ustawy o ochronie ludności i obronie cywilnej. Ponadto silnie koresponduje ono z zaobserwowanymi reakcjami polskiego społeczeństwa na sytuacje kryzysowe ostatnich lat (klęski żywiołowe, pandemia COVID-19, kryzysy migracyjne). Uwypuklić należy znaczenie powszechnej i w dużej mierze oddolnie indukowanej samoorganizacji ludności w ramach podmiotów społeczeństwa obywatelskiego, która miała na celu niesienie pomocy oraz minimalizację negatywnych skutków zaistniałych kryzysów. Nie bez znaczenia pozostają tu zapewne polskie tradycje pomocy wzajemnej, którą podejmowano w różnych formach organizacyjnych poza (lub wbrew) kontrolą władzy państwowej – tradycje sięgające swoją genezą czasów zaborów, ujawnione następnie w tragicznych okolicznościach wojen światowych oraz kryzysów polityczno-gospodarczych doby PRL.

Diagnoza jest ukierunkowana na **rozpoznanie realnych potrzeb organizacji pozarządowych działających w społecznościach lokalnych, które zaspokojone wzmacniałyby odporność tych społeczności**. Wnioski z przeprowadzonej diagnozy powinny ułatwić racjonalne alokowanie wsparcia w ramach Programu, jak również projektowanie najbardziej optymalnych ścieżek finansowania małych organizacji pozarządowych (koherentnie z celami Programu). Tym samym, dla wypracowania modelu możliwie efektywnej i elastycznej interwencji (w myśl zasad polityki publicznej opartej na dowodach – *evidence-based policy*), diagnozą problemową objęto następujące zagadnienia:

- **Liczebność i główne obszary działalności podmiotów trzeciego sektora w Polsce lokalnej**

Analiza zmierza do określenia skali działania organizacji pozarządowych działających w środowiskach wiejskich i małomiejskich, stanu liczebnego ich członków, zróżnicowania terytorialnego oraz dominujących (najpowszechniej występujących poza dużymi miastami) dziedzin działalności, w których realizują swoje statutowe cele małe organizacje pozarządowe.

- **Kondycja małych organizacji pozarządowych – główne problemy w codziennej działalności**

Analiza zmierza do wskazania, które z barier spotykanych na co dzień przez małe, działające lokalnie organizacje pozarządowe wymagają pilnej interwencji publicznej. W efekcie możliwe będzie precyzyjne określenie potrzeb organizacji oraz rodzajów deficytowych zasobów.

- **Zdolność organizacji pozarządowych do angażowania obywateli i przeciwdziałania skutkom kryzysów**

Analiza zmierza do wskazania determinantów skutecznego działania małych organizacji w konkretnych sytuacjach kryzysowych, tzn. warunków uruchomienia

endogennych potencjałów, mobilizacji zasobów, zaangażowania oraz integracji ludności wokół działań pomocowych (także tam, gdzie warunki działania organizacji są obiektywnie trudne).

Zważywszy na brak kompleksowych badań empirycznych dotyczących roli organizacji pozarządowych we wzmacnianiu cywilnych i wojskowych systemów bezpieczeństwa państwa polskiego, jak również spotykane braki danych w źródłach publicznych, diagnozę oparto przede wszystkim o:

- przekrojowe opracowania Głównego Urzędu Statystycznego poświęcone sektorowi non-profit,
- raporty z badań kondycji organizacji pozarządowych (realizowane cyklicznie przez Stowarzyszenie Klon/Jawor) oraz
- zbiór tekstów naukowych relacjonujących zaangażowanie organizacji pozarządowych w zwalczanie skutków pandemii COVID-19 oraz pomoc uchodźcom z Ukrainy.

2.2. Liczebność i główne obszary działalności podmiotów trzeciego sektora w Polsce lokalnej

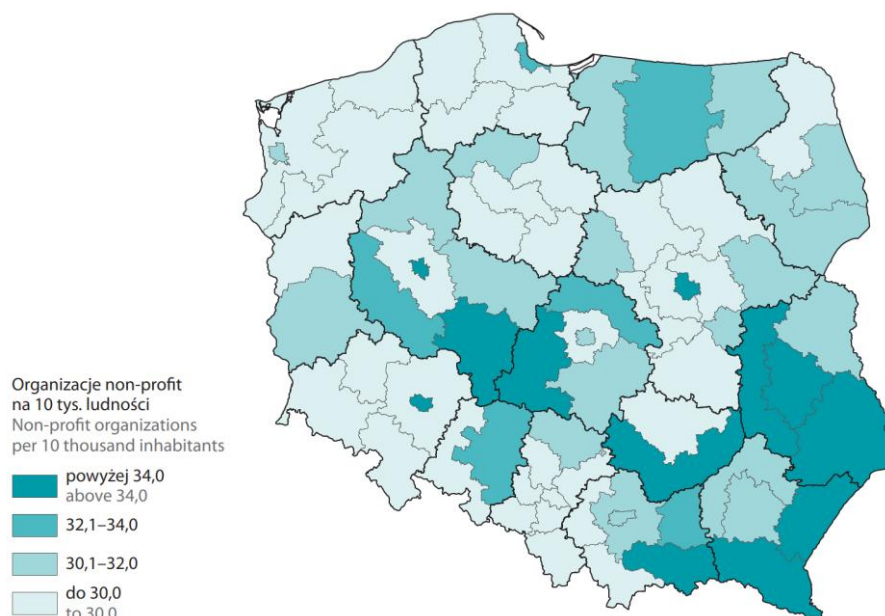
Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2022 roku w Polsce działało 115,5 tys. zarejestrowanych organizacji non-profit. W porównaniu z 2014 rokiem liczba ta wzrosła o 14,8 tys. (tj. o 14,7 proc.), zaś w odniesieniu do 2018 roku odnotowano wzrost o 4,5 tys. podmiotów (tj. o 12,6 proc.). Najwięcej podmiotów miało siedziby w województwie mazowieckim (18,2 tys.), a następnie w wielkopolskim (11,3 tys.), małopolskim (10,9 tys.) i śląskim (10,5 tys.). Najmniej organizacji działało w województwach lubuskim i opolskim (po 3,0 tys.), co może być prostą pochodną mniejszej liczby ludności oraz ograniczonej skali działań społecznych w tych regionach.

Rozpatrując szczegółowo strukturę sektora non-profit należy stwierdzić, że największą jego część stanowią stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne – 68,9 tys. podmiotów (co daje 59,7 proc.). Kolejną pod względem liczebności grupą są fundacje (19,3 tys., 16,7 proc.), związki zawodowe (11,7 tys., 10,1 proc.) oraz – traktowane jako odrębna kategoria analityczna – koła gospodyń wiejskich (11,3 tys., 9,8 proc.). Najmniej liczne grupy podmiotów non-profit to organizacje pracodawców (0,4 tys.) oraz partie polityczne (0,1 tys.).

Oprócz organizacji rejestrowych, w skład sektora non-profit w optyce GUS wchodzi również podmioty mniej sformalizowane. W 2022 roku według danych starostw powiatowych działało 10,4 tys. stowarzyszeń zwykłych. Dodatkowo, według badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego, w 2018 roku aktywnych było 65,5 tys. organizacji przyparafialnych (np. wspólnot modlitewnych, organizacji charytatywnych, służb liturgicznych). Po uwzględnieniu tych grup – często pomijanych w analizach – sektor non-profit liczył według GUS w 2022 roku około **191,4 tys. podmiotów obywatelskich**.

Należy zauważyć, że rozmieszczenie podmiotów sektora non-profit jest wysoce nierównomierne na terenie Polski i przekłada się na ich dostępność dla przeciętnego

obywatela. Różnice widać wyraźnie na poziomie podregionów statystycznych i nie są to obserwacje intuicyjne – poza największymi aglomeracjami obszary identyfikowane jako peryferyjne (Podkarpacie, Lubelszczyzna, region sieradzki) cechuje obecność relatywnie dużej liczby podmiotów obywatelskich (w przeliczeniu na 10 tys. ludności).

Mapa 1. Organizacje non-profit według podregionów w 2022 r.

źródło: Główny Urząd Statystyczny (badanie: Sektor non-profit w 2022 r.).

Najwięcej organizacji non-profit w przeliczeniu na 10 tys. ludności obserwowano w dużych miastach (w podregionie miasta Warszawa wartość wskaźnika wyniosła 50,1), co wskazuje na szczególną koncentrację aktywności sektora obywatelskiego w stolicy. Wysokie wartości wskaźnika zaobserwowano także w podregionach miasta Poznań (46,4), sandomiersko-jędrzejowskim (42,4) oraz miasta Kraków (41,9). Z kolei najniższe wartości wskaźnika zarejestrowano w podregionach warszawskim wschodnim (18,3) oraz tyskim (18,8).

Sektor non-profit jest także zróżnicowany pod względem zasięgu działania organizacji pozarządowych. W ogóle populacji podmiotów obywatelskich dominują te, które realizują swoje cele statutowe lokalnie (nie wykraczając ze swoją aktywnością poza obszar powiatu). Przeprowadzona przez GUS analiza maksymalnego zasięgu działalności podmiotów rejestrowych wskazuje, że największa ich część działała w 2022 r. w skali nieprzekraczającej powiatu (59,5 proc.). Organizacje częściej działały na obszarze całego kraju (18,4 proc.) niż na terenie województwa (16,5 proc.). Maksymalne zasięgi działania organizacji są zróżnicowane terytorialnie.

Tabela 1. Organizacje * w danym województwie według maksymalnego terytorialnego zasięgu głównej działalności [w proc.].

województwo	udział organizacji w województwie = 100%			
	najbliższe sąsiedztwo	gmina	powiat	ODSETEK ORGANIZACJI DZIAŁAJĄCYCH LOKALNIE
dolnośląskie	6,7	29,3	23,5	59,5
kujawsko-pomorskie	11,0	27,8	21,0	59,8
lubelskie	9,2	35,9	22,1	67,2
lubuskie	8,2	24,3	22,6	55,1
łódzkie	10,3	32,0	21,8	64,1
małopolskie	11,4	29,6	18,0	59,0
mazowieckie	8,6	21,1	19,4	49,1
opolskie	9,2	27,1	23,7	60,0
podkarpackie	10,1	31,0	27,6	68,7
podlaskie	8,3	25,4	20,7	54,4
pomorskie	8,4	25,2	21,3	54,9
śląskie	7,6	25,8	20,4	53,8
świętokrzyskie	9,6	34,7	22,8	67,1
warmińsko-mazurskie	9,2	29,6	28,2	67,0
wielkopolskie	12,4	32,4	23,3	68,1
zachodniopomorskie	8,7	29,5	25,3	63,5

źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS (stan na 02.07.2024 r.).

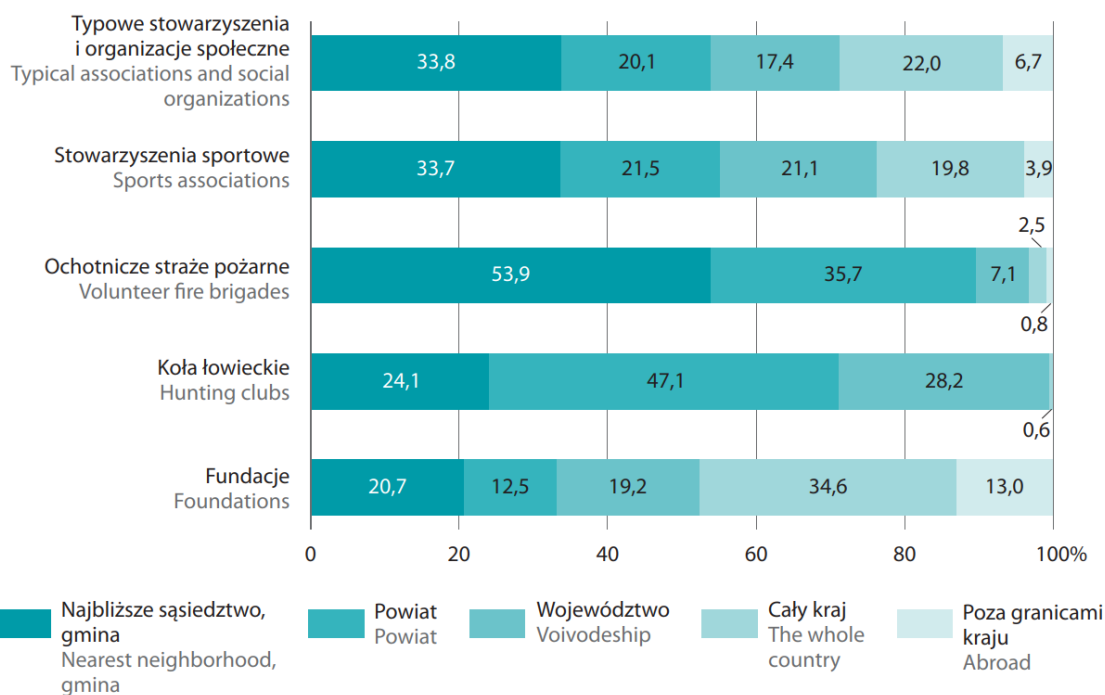
* **UWAGA:** w opracowaniu GUS do sektora pozarządowego zaliczono aktywne stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne, fundacje, społeczne podmioty wyznaniowe, samorząd gospodarczy i zawodowy oraz organizacje pracodawców.

Jak zauważają autorki raportu z badania „Kondycja organizacji pozarządowych 2021” skala działania organizacji jest wyraźnie powiązana z wielkością miejscowości, w której organizacja ma swoją siedzibę. Lokalny zasięg przypisuje się podmiotom aktywnym w najbliższym sąsiedztwie, gminie lub co najwyżej powiecie. Organizacje o lokalnym zasięgu są obecne najczęściej na obszarach wiejskich – na wsiach i w małych miastach. Z kolei podmioty, które zasięgiem działania obejmują obszar województw, cały kraj lub wykraczają poza jego granice są przeważnie zlokalizowane w dużych miastach, szczególnie tych liczących powyżej 200 tys. mieszkańców. Można więc skonstatować, że im większe miasto, tym większa szansa, że organizacja pozarządowa będzie prowadzić działalność na szeroką skalę.

Skala działania wpływa ponadto na wielkość budżetu organizacji – organizacje lokalne dysponują na ogół niewielkimi środkami finansowymi, co ogranicza ich możliwości. Inaczej rzecz się ma z podmiotami o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym – te częściej dysponują budżetami rocznymi przekraczającymi 100 tys. zł. Można stwierdzić, że większy zasięg działania sprzyja wzrostowi możliwości finansowych a przez to pozwala organizacjom obywatelskim prowadzić bardziej złożone i kosztochłonne przedsięwzięcia.

Istnieje silna korelacja między skalą działania a branżą (dziedziną) działalności organizacji. **Organizacje lokalne najczęściej koncentrują się na działaniach związanych ze sportem, turystyką, rekreacją i hobby, ratownictwem oraz rozwojem lokalnym.** Są to aktywności dostosowane do potrzeb i oczekiwań członków niewielkich społeczności lokalnych. Z tych społeczności rekrutuje się wolontariuszy i członków organizacji co wzmacnia zakorzenienie lokalnych podmiotów. Organizacje regionalne i ogólnopolskie częściej angażują się w działania związane z ochroną zdrowia, ponieważ wymagają większych zasobów i szerszego zasięgu, a przy tym są bardziej kosztochłonne.

Powyższe stwierdzenia korespondują ze specyfiką wiejskiego trzeciego sektora. Specyfikę tę ilustrują m.in. zasięgi działania typów organizacji najczęściej spotykanych poza dużymi ośrodkami miejskimi.

Wykres 1. Stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne oraz fundacje według maksymalnego zasięgu działalności w 2022 r. [w proc.].

źródło: Główny Urząd Statystyczny (badanie: Sektor non-profit w 2022 r.).

Działania na rzecz lokalnych społeczności prowadziły w 2022 roku przede wszystkim ochotnicze straże pożarne, które na ogół nie wykraczają swoim zasięgiem poza granice gminy (według wskazań 53,9 proc. OSP). Warto podkreślić, że w grupie tej lokowały się jednostki o relatywnie niewielkich budżetach, których wartość nie przekraczała 10 tys. zł (60,6 proc.). Lokalna działalność w obrębie gminy cechowała także w sposób wyraźny stowarzyszenia sportowe (33,7 proc.). Relatywnie duży udział zasięgów działania uznawanych za lokalne deklarowały koła łowieckie (47,1 proc. ograniczało się do powiatów) – wynika to ze specyfiki działania tego typu organizacji oraz rejonizacji okręgów łowieckich. Na uwagę zasługuje fakt, że również koła gospodyń wiejskich – traktowane przez GUS jako odrębną kategorię analityczną – działały przede wszystkim w skali lokalnej. Ich maksymalny zasięg działania najczęściej dotyczył obrębu gminy (47,1 proc.), natomiast 1/5 KGW ograniczała swój zasięg aktywności do granic najbliższego sąsiedztwa. Maksymalnie powiat, jako obszar działań, wskazało 21,9 proc. badanych przez GUS kół, natomiast teren województwa, całego kraju lub aktywność poza granicami kraju zadeklarowało w sumie zaledwie 1/10 wszystkich KGW.

W świetle analiz przeprowadzonych przez GUS można stwierdzić, że rejestrowe organizacje non-profit są istotnie zróżnicowane pod względem dziedzin działalności statutowej. W 2022 roku, podobnie zresztą jak w poprzednich latach, największa część podmiotów jako główną dziedzinę działalności wskazała sport, turystykę, rekreację, hobby (28,3 tys. podmiotów; tj. 24,5 proc. populacji sektora) – w tej grupie 67,1 proc. stanowiły stowarzyszenia sportowe. W kolejnej co do wielkości grupie lokowały się podmioty prowadzące działalność

związaną z ratownictwem (14,8 tys. organizacji, tj. 12,8 proc.), do których są zaliczane ochotnicze straże pożarne oraz inne ochotnicze jednostki ratownicze (WOPR, GOPR). Następnie najczęściej spotykanymi dziedzinami działalności statutowej były sprawy zawodowe, pracownicze, branżowe – 12,7 proc., kultura i sztuka – 12,0 proc. oraz rozwój lokalny – 7,5 proc., co wiąże się ze wzrostem liczby kół gospodyń wiejskich zarejestrowanych w nowej formule prawnej.

Szczególną grupę w ramach sektora non-profit stanowią przedsiębiorstwa społeczne. Zgodnie z UoES, przyznawany przez wojewodę status przedsiębiorstwa społecznego mogą otrzymać podmioty ekonomii społecznej, których działalność służy rozwojowi lokalnemu i ma na celu reintegrację społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub realizację usług społecznych. Już z samej definicji ustawowej wynika zakorzenienie tych podmiotów w lokalnej społeczności. Według stanu na dzień 1 kwietnia 2025 r. w Polsce działa 1406 PS. Jak wynika z badania zrealizowanego przez Stowarzyszenie Klon/Jawor pn. Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce¹, działalność 32% PS ma zasięg lokalny (najbliższe sąsiedztwo lub gmina). PS prowadzące działalność o zasięgu powiatowym lub wojewódzkim stanowią 45% tej grupy podmiotów, a działalność o zasięgu ogólnopolskim prowadzi 18% PS. Lokalną skalę działalności PS potwierdzają także opracowania GUS², z których wynika, że 55% PS prowadzi działalność o zasięgu nie większym niż powiat. Z przytoczonych powyżej badań stowarzyszenia Klon/Jawor wynika także, że 59% PS ma siedzibę na wsi (28%) lub w mieście do 50 tys. mieszkańców (31%). W miastach, w których mieszka od 50 tys. do 200 tys. mieszkańców, jest zarejestrowane co piąte PS. Tyle samo PS ma siedzibę w największych miastach. Cechą wyróżniającą PS jest większe niż w przypadku ogółu organizacji pozarządowych zaangażowanie w działalność dotyczącą pomocy społecznej i humanitarnej. Z opracowań GUS wynika, że aktywność w tym obszarze prowadzi jedno na cztery PS (spośród wszystkich organizacji sektora non-profit w tej dziedzinie działało 9% organizacji). Ten aspekt ma szczególne znaczenie w kontekście włączenia PS w budowanie odporności społeczności lokalnych oraz ich zdolności do reagowania na sytuacje kryzysowe.

2.3. Kondycja małych organizacji pozarządowych – główne problemy w działalności

Zróżnicowanie polskiego sektora non-profit oraz mnogość kontekstów społecznych, w których na co dzień funkcjonują organizacje pozarządowe, przekłada się na ilość i stopień odczuwanych przez nie problemów. Ich skala zmienia się w ciągu ostatnich lat wraz z przeobrażeniami polskiego społeczeństwa. Organizacje obywatelskie nie funkcjonują w społecznej próżni – są osadzone w rzeczywistości, której kształt nadają procesy ekonomiczne, demograficzne, kulturowe i polityczne. Coraz częściej procesy te mają proveniencję

¹ Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce Raport z badania 2024, J. Bednarek, A. Belina, B. Charycka, M. Gumkowska – Badania Klon/Jawor, Warszawa 2025, <https://api.ngo.pl/media/get/253570>

² Sektor non-profit w 2022 r. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/sektor-non-profit-w-2022-roku,1,9.html>

ponadnarodową, przez co wpływ krajowych instytucji publicznych na ich przebieg jest ograniczony.

Tabela 2. Problemy spotykane w działalności organizacji pozarządowych (próba ogólnopolska, bez OSP).

Problemy utrudniające działalność organizacji	2018	2021
Trudności w zdobywaniu funduszy lub sprzętu	70%	67%
Skomplikowane formalności grantodawców	64%	64%
Biurokracja administracji publicznej	59%	63%
Brak osób gotowych do zaangażowania	68%	62%
Trudności w utrzymaniu personelu, wolontariuszy	52%	47%
Utrzymanie płynności finansowej	-	46%
Wypalenie liderów organizacji	47%	43%
Niejasne reguły współpracy z administracją	38%	38%
Trudności w dostępie do odpowiedniego lokalu	34%	37%
Niedoskonałość przepisów regulujących działania organizacji	35%	36%
Terminowe wywiązanie się z obowiązków formalnych	-	36%
Zapewnienie ciągłości usług świadczonych na rzecz odbiorców	-	34%
Dostosowanie organizacji do wymogów dostępności	-	31%
Zarządzanie i komunikacja z zespołem	-	27%
Nadmierna kontrola ze strony administracji publicznej	29%	26%
Terminowa realizacja zobowiązań wynikających z umów projektowych	-	25%
Prowadzenie działalności gospodarczej lub odpłatnej	-	24%
Konkurencja ze strony innych organizacji	24%	23%
Brak współpracy lub konflikty w środowisku organizacji	22%	19%
Niekorzystny wizerunek, brak zaufania do organizacji pozarządowych	21%	18%

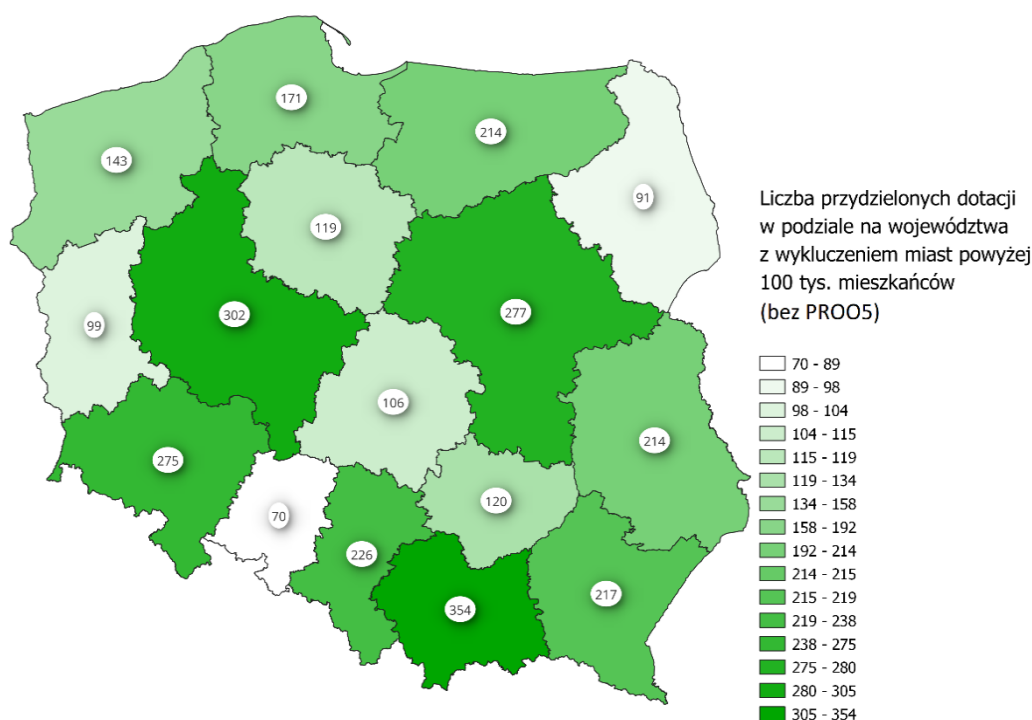
źródło: raport końcowy z badania „Kondycja organizacji pozarządowych 2021”.

Jak konstatują autorki raportu „Kondycja organizacji pozarządowych 2021”, organizacje pozarządowe w Polsce wciąż zmagają się z szeregiem wyzwań w zakresie finansów i związanych z nimi formalności. Trudności z pozyskiwaniem funduszy na działalność statutową lub zakupy sprzętu, które dotyczą 67 proc. badanych organizacji, pozostają najczęściej wskazywanym problemem. Niemniej nasilenie tego typu problemów spadło o 3 punkty procentowe w porównaniu do 2018 roku. Z kolei 46 proc. organizacji pozarządowych zмага się z utrzymaniem płynności finansowej (stało się to szczególnie problematyczne w czasie pandemii). Rosnące problemy dotyczą również dostępu do odpowiednich lokali i zaplecza logistycznego.

Istotnym wyzwaniem dla podmiotów non-profit są formalności i biurokracja. Aż 64 proc. organizacji obywatelskich wskazuje na uciążliwość związane ze złożonością procedur związanych z grantami, a 63 proc. odczuwa trudności wynikające z biurokracji administracyjnej. Odsetek organizacji wskazujących tego rodzaju problemy wzrósł o 4 punkty

od 2018 roku. Znacznie mniej organizacje deklaruje inne trudności we współpracy z administracją, takie jak nadmierna kontrola (29 proc.) czy niejasne reguły współpracy (38 proc.). Jednocześnie 36 proc. badanych organizacji wskazuje na problemy z przepisami regulującymi ich działania oraz z terminowym wywiązywaniem się z obowiązków formalnych. Jest to zapewne spowodowane narzuceniem nowych obowiązków i wzrostem wymagań prawnych, związanych z RODO czy Centralnym Rejestrem Beneficjentów Rzeczywistych.

Zdolność podmiotów obywatelskich do pozyskiwania środków finansowych ze źródeł zewnętrznych wydaje się być zróżnicowana terytorialnie. Ilustracją tego twierdzenia może być rozkład dotacji udzielonych przez NIW-CRSO:

Mapa 2. Rozkład dotacji przyznanych przez NIW-CRSO (od początku istnienia Instytutu) organizacjom-beneficjentom mającym siedzibę na wsi i w miastach do 100 tys. mieszkańców.

źródło: System Obsługi Dotacji (stan na 07-01-2024 r.).

Nierównomierność rozkładu wynika nie tylko z różnej liczby organizacji pozarządowych aktywnych w poszczególnych województwach. Czynnikiem determinującym sukces w pozyskiwaniu środków z NIW-CRSO może być zarówno kondycja podmiotów trzeciego sektora w danym regionie (poziomu kompetencji liderów, doświadczenie w pisaniu wniosków i rozliczaniu dotacji), jak też skala potrzeb podmiotów obywatelskich oraz zasobów, które są w stanie pozyskać w najbliższym otoczeniu.

Warto odnotować, że dla ogółu sektora pozarządowego coraz mniej uciążliwe stają się kwestie związane z zasobami ludzkimi. Problem braku osób chętnych do bezinteresownego zaangażowania zadeklarowało w badaniach Stowarzyszenia Klon/Jawor 62 proc. organizacji, czyli o 6 proc. mniej niż w 2018 roku. Problemy z utrzymaniem zespołu pracowników

i wolontariuszy wskazało 47 proc., zaś wypalenie liderów – 43 proc. badanych organizacji. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że relacjonowane badanie nie pozwala na wyodrębnienie kategorii analitycznych ze względu na siedzibę organizacji. Tymczasem problemy kadrowe wydają się być bardzo zróżnicowane i silnie skorelowane z demograficznym profilem środowiska, w którym działa dany podmiot.

Dokładniejszy obraz barier z jakimi stykają się organizacje sektora non-profit przynoszą dane gromadzone przez GUS. Na potrzeby diagnozy opracowano zestawienie trudności spotykanych przez organizacje o najbardziej lokalnym zasięgu podejmowanych aktywności.

Tabela 2. Najpoważniejsze bariery spotykane w działalności wybranych typów organizacji pozarządowych w 2022 r. [w proc.].

Rodzaj bariery	Stowarzyszenia sportowe	Ochotnicze Straże Pożarne	Koła Łowieckie	Koła Gospodyń Wiejskich
Trudności w pozyskiwaniu środków finansowych	39,7	34,3	8,4	11,0
Niewystarczające wsparcie społeczne	9,3	10,5	14,0	12,6
Niewystarczająca liczba chętnych do pracy społecznej	25,0	31,9	21,4	27,4
Problemy wynikające z przepisów i procedur prawnych	12,0	13,9	29,1	8,2
Problemy w kontaktach z administracją publiczną	9,4	9,5	8,8	6,8
Problemy wewnątrz organizacji	8,7	7,4	11,0	11,0
Trudności wynikające z kontaktów z innymi organizacjami	4,2	2,7	6,6	2,9
Trudności ze znalezieniem pracowników	7,2	3,6	0,7	1,3

Trudności w kontaktach z mediami	1,7	0,5	4,2	0.0
Problemy wynikające z nagłych zmian sytuacji społeczno-gospodarczej	16,2	9,8	18,2	9,0

źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (badanie: Sektor non-profit w 2022 r.).

Z analizy wynika, że w 2022 roku rozpatrywane organizacje non-profit doświadczyły przynajmniej trzech głównych barier w codziennej działalności: trudności w pozyskiwaniu środków finansowych, niewystarczającej liczby chętnych do pracy społecznej oraz problemów wynikających z przepisów i procedur prawnych. Należy w tym miejscu podkreślić wpływ otoczenia (kontekstu) na intensywność odczuwania ww. barier przez organizacje oraz ich różne skutki w codziennej działalności podmiotów:

- W przypadku stowarzyszeń sportowych (w środowiskach wiejskich istotny jest udział klubów należących do Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, które pozostaje główną organizacją sportu powszechnego działającą poza dużymi miastami) oraz ochotniczych straży pożarnych trudności w pozyskiwaniu środków finansowych wynikają przede wszystkim z wysokiej kosztochłonności inwestycji w specjalistyczny sprzęt (np. wozy bojowe) oraz infrastrukturę (np. boiska), jak również konieczności ponoszenia stałych wydatków związanych ze szkoleniami, transportem, utrzymaniem zaplecza organizacji. Źródeł zapewniających wsparcie finansowe w oczekiwanej wysokości i na wskazane wyżej cele jest relatywnie niewiele. Kluby sportowe, skupiając się na działaniach na rzecz własnej grupy członków, relatywnie rzadko podejmują się inicjatyw innych niż sportowe, co również nie ułatwia pozyskiwania przez nie dotacji (brakuje czynnika innowacyjności działań, ich wpływu na społeczność lokalną). Podobnie OSP niebędące częścią Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego mają ograniczone możliwości pozyskiwania środków na specjalistyczny sprzęt czy szkolenia. Należy zwrócić uwagę na niewystarczające kompetencje liderów organizacji utrudniające aplikowanie o środki zewnętrzne. Fakt ścisłej współpracy z samorządem lokalnym w wielu przypadkach powoduje scedowanie tego rodzaju wysiłków na pracowników urzędu, a tym samym brak okazji do nabycia doświadczenia i umiejętności w pisaniu wniosków przez strażaków i działaczy sportowych. Trudności w pozyskiwaniu środków wynikają również z bardzo dużej konkurencji we wskazanych grupach organizacji, występującej nieraz na szczeblu lokalnym (uzależnienie od środków finansowych samorządu) i ponadlokalnym (kluby miejskie). Warto odnotować, że KGW nie odczuwają aż tak silnie trudności w tym aspekcie. Może mieć na to wpływ zarówno niższa kosztochłonność bieżącej działalności kół, jak też fakt funkcjonowania prostych

mechanizmów wsparcia KGW – niewielkich dotacji rozdzielanych niejako automatycznie przez wyspecjalizowane agencje przy Ministerstwie Rolnictwa.

- Niewystarczająca liczba chętnych do pracy społecznej jest relatywnie najpowszechniej odnotowywaną barierą wśród organizacji działających lokalnie. Podstawową przyczyną jest postępująca depopulacja obszarów wiejskich i wyludnianie się małych miast, co powoduje zawężenie grupy potencjalnych członków wskazanych organizacji. Dodatkowo poszczególne typy organizacji doświadczają specyficznych trudności w tym zakresie. Zmieniający się model funkcjonowania amatorskich klubów sportowych obciąża do ponoszenia dodatkowych wydatków np. na trenerów, zaś depopulacja obszarów wiejskich utrudnia utrzymanie szerokiego zaplecza kadrowego (szczególnie zatrzymania w stowarzyszeniach młodych zawodników w okresie adolescencji, którzy mogą korzystać z oferty innych organizacji lub w ogóle nie udzielać się społecznie). W konsekwencji zaczyna brakować następców – sukcesja w stowarzyszeniu, w którym oczekuje się od lidera dużego nakładu pracy i wysiłków organizacyjnych, jest mocno ograniczona. Bardzo podobna sytuacja ma miejsce w OSP – profesjonalizacja działalności ratowniczej obciąża liderów jednostek (druhów prezesów/komendantów) do dużego wysiłku organizacyjnego. Podtrzymanie odpowiedniego poziomu wykształcenia i zdolności ratowniczych jednostki wymaga z kolei stabilnego zaplecza aktywnych, sprawnych fizycznie strażaków, których coraz częściej brakuje. Kwestia sukcesji przywództwa w Kołach Gospodyń Wiejskich również jest problematyczna – dominujący styl zarządzania przez małą grupę osób (nierzadko wręcz jednoosobowo) powoduje obciążenie, szczególnie gdy KGW osiągnie wysoki poziom aktywności (podejmuje różnorakie inicjatywy). Na problemy w angażowaniu do pracy społecznej może również wpływać (w zależności od kontekstu w którym działa koło) wizerunek organizacji – dla młodych kobiet bywa on nieatrakcyjny, przez co trudno zachęcić je do partycypacji w działaniach. Trudność ta nabiera znaczenia w momencie aplikowania o środki publiczne, które są uzależnione w dużej mierze od liczby członków danego podmiotu.
- Odnotowane w badaniu GUS problemy wynikające z nagłych zmian sytuacji społeczno-gospodarczej mogły być spowodowane restrykcjami związanymi z pandemią COVID-19, wojną na Ukrainie i wysoką inflacją, które w praktyce dawały się odczuć szczególnie organizacjom planującym działania w dłuższej perspektywie (np. prowadzącym inwestycje). Niespodziewane okoliczności wymagały modyfikacji strategii działania, nieraz interwencji samorządu terytorialnego. Podobną barierą są problemy wynikające z przepisów i procedur prawnych, co wydaje się być szczególnie istotne dla organizacji prowadzących sformalizowaną działalność, obudowaną dodatkowymi przepisami.
- W przypadku PS, pierwszoplanowym problemem w zakresie prowadzonej działalności, wskazywanym zarówno w badaniu zrealizowanym przez GUS (Sektor non-profit w 2022 r.), jak i w badaniu stowarzyszenia Klon/Jawor (Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce Raport z badania 2024) są trudności w pozyskiwaniu środków finansowych.

W obu źródłach na ten problem wskazywała ponad połowa PS (GUS 53%, Klon/Jawor 73%). PS napotykały także na trudności wynikające z kwestii formalnych i barier biurokratycznych. Istotnym wyzwaniem dla PS pozostaje także zatrudnianie i utrzymanie personelu.

Podsumowując należy stwierdzić, że kondycja organizacji pozarządowych działających na szczeblu lokalnym wciąż w dużej mierze zależy od dostępności środków finansowych, szczególnie tych, które można przeznaczyć na **inwestycje w rozwój instytucjonalny** (dodatkowe zakupu sprzętu, szkolenia, wzrost kompetencji liderów). Istotne jest również przyciągnięcie do organizacji nowych członków lub podtrzymanie dotychczasowego poziomu uczestnictwa w aktywnościach statutowych, jak również zaangażowanie w prace organizacyjne – przygotowanie do pełnienia funkcji lidera w organizacji. Biorąc pod uwagę sytuację demograficzną i obiektywne przesłanki ograniczające pole działania podmiotów obywatelskich, wydaje się że tylko **otwarcie na nowe grupy społeczne oraz systemowe zachęty do pracy społecznej** mogą zapewnić trwanie licznej grupy małych, lokalnych organizacji pozarządowych.

2.4. Zdolność lokalnych organizacji pozarządowych do angażowania obywateli i przeciwdziałania skutkom kryzysów

Kryzys pandemiczny – jako zjawisko bez precedensu w najnowszej historii – wymusił na instytucjach życia społecznego nagłą modyfikację stylów działania tzn. dostosowanie ich do niecodziennych warunków naznaczonych zarówno pilnymi potrzebami ludności, jak też ograniczeniami spowodowanymi reżimem sanitarnym. Jest to ważne spostrzeżenie, biorąc pod uwagę, że w realiach wiejskich i małomiejskich schematy działania podmiotów obywatelskich są mocno utrwalone w życiu społeczności, często cyklicznie powielane przez wiele lat (np. sposób organizacji wydarzeń integracyjnych, zawodów sportowych, uroczystości religijnych etc.). Tymczasem powszechnie odczuwany w dobie pandemii (zwłaszcza na jej początku, w 2020 roku) stan niepewności, ograniczona dostępność wyspecjalizowanych instytucji publicznych oraz rachityczna obrona cywilna sprawiły, że aktywne organizacje pozarządowe (cieszące się zaufaniem społeczności, czerpiące z jej zasobów oraz angażujące ludzi z okolicy – krewnych, znajomych) stanęły na pierwszej linii kryzysu i odegrały kluczową rolę w pomocy osobom dotkniętym jego skutkami. Liczne zespoły badaczy podjęły się systematycznego opisu funkcjonowania społeczności lokalnych w pandemicznej codzienności, stąd wiedza nt. obywatelskiego zaangażowania w tamtym czasie jest duża. Z analiz wyłania się portret następujących podmiotów:

- Ochotnicze Straże Pożarne, dysponując własnym zapleczem infrastrukturalnym i zasobami materialnymi, a przy tym realizując swoje cele organizacyjne, wyjątkowo aktywnie uczestniczyły w działaniach wspierających ludność wiejską w czasie pandemii. Wykorzystując własne pojazdy strażacy dostarczali żywność oraz leki osobom starszym oraz przebywającym na kwarantannie. Jednostki OSP organizowały

również transport do punktów szczepień, co było szczególnie ważne na obszarach trudno dostępnych. Wykorzystywano fakt zakorzenienia jednostek w społecznościach lokalnych, szerokiego i wielopokoleniowego członkostwa oraz zaufanie, jakim OSP jest darzone przez mieszkańców. Jednostki OSP o odpowiednim poziomie wykształcenia, dysponujące specjalistycznym sprzętem, angażowane były również do dezynfekcji np. pomieszczeń użyteczności publicznej. Na szczególną uwagę zasługuje potencjał ludzki OSP – w krótkim czasie nawet nieaktywni strażacy ochotnicy gotowi byli włączyć się w działania pomocowe. Zdolność mobilizacyjna OSP jest pod tym względem wyjątkowa, czego przyczyn szukać można zarówno w doświadczeniach organizacyjnych, jak i w silnym etosie strażaka.

- Koła Gospodyń Wiejskich, angażując w działania osoby w różnym wieku, organizowały akcje szycia maseczek ochronnych oraz ich dystrybucji (również w miastach). Ten rodzaj działania świadczył o kreatywnym wykorzystaniu już posiadanych kompetencji oraz zdolności do włączania w działania pomocowe szerokiego grona osób (niekoniecznie dysponujących sprawnością fizyczną). Ponadto KGW tworzyły lokalne sieci wsparcia, zapewniając pomoc sąsiedzką szczególnie osobom starszym i chorym np. przez wykonywanie zakupów, dystrybucję artykułów higienicznych. Tym samym wpływały na dobrostan psychiczny osób samotnych. Warto również wskazać zaangażowanie KGW w rządowe kampanie na rzecz szczepień (koła współorganizowały m.in. imprezy plenerowe, w trakcie których odwiedzić można było namioty medyczne).
- Stowarzyszenia o lokalnym zasięgu (działające m.in. na polu kultury i edukacji) angażowały się w pomoc instytucjom publicznym niedysponującym wystarczającymi zasobami. Odnotowano przypadki, gdy społecznicy włączali się w kampanie informacyjne na temat szczepień i zasad bezpieczeństwa (np. organizując spotkania w swoich siedzibach lub partycypując w akcjach szczepień) i kolportując materiały edukacyjne. Przykład cennej pomocy stanowią też zbiórki, z których dochód przeznaczano na zakup środków ochrony osobistej (maseczek, kombinezonów, przyłbic), dowóz posiłków i sprzętu do szpitali oraz innego rodzaju wsparcie dla obciążonego personelu medycznego.

Innego rodzaju testem sprawności podmiotów obywatelskich aktywnych w społecznościach lokalnych był kryzys migracyjny spowodowany eskalacją wojny na Ukrainie. Można stwierdzić, że o ile pandemia COVID-19 pobudziła kreatywność społeczników, to wojna za wschodnią granicą uruchomiła ponadlokalne sieci. Okazało się, że organizacje o lokalnym zasięgu działania tworzą złożony, ogólnopolski system, zdolny do współdziałania. W ciągu kilku tygodni lutego i marca 2022 roku na terenie Polski znalazła się rzesza uciekinierów pozbawionych podstawowych środków do życia. Co więcej, społeczeństwo ukraińskie również wymagało wsparcia w wielu aspektach funkcjonowania oraz walki. W pomoc zaangażowały się małe, działające lokalnie podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Podobnie jak w czasie pandemii, profil pomocy (ukierunkowanej tym razem przede wszystkim na zewnątrz, czyli do osób spoza własnej społeczności) był dosyć zróżnicowany. Poszczególne typy podmiotów obywatelskich

w Polsce lokalnej działały inaczej, zaś stopień zaangażowania wolontariuszy był niejednorodny. Nierzadko świadczenia na rzecz uchodźców wykonywały osoby prywatne, niedziałające w organizacji pozarządowej. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że główne wysiłki ponosiły organizacje pozarządowe działające w dużych ośrodkach (gdzie np. powstawały hub-y pomocowe). Niemniej także na szczeblu lokalnym powszechnie obserwowano aktywizację podmiotów obywatelskich:

- Zapewniano transport uchodźców w głąb Polski oraz darów i sprzętu na granicę z Ukrainą. Filarem tego typu aktywności były dysponujące samochodami oraz kierowcami OSP, które ponadto angażowały się w organizację i zabezpieczenie punktów recepcyjnych oraz zapewnianie podstawowej pomocy rzeczowej, jak żywność i odzież. Zaplecze logistyczne (remizy, strażnice) oraz zasoby ludzkie OSP były powszechnie wykorzystywane przez samorząd terytorialny na początku sytuacji kryzysowej do pomocy napływającym uchodźcom oraz pomagającym im wolontariuszom.
- Organizowano zbiórki żywności, odzieży, materiałów medycznych, urządzeń przydatnych w sytuacji kryzysu (przekazywano na Ukrainę sprzęt z własnych zasobów), artykułów pierwszej potrzeby. Dla tysięcy uchodźców przyrządzano i dystrybuowano posiłki. W ramach pomocy, świadczonej przez członkinie Kół Gospodyń Wiejskich, kobietom i dzieciom uciekającym z Ukrainy udzielano też wsparcia emocjonalnego.
- Uruchamiano lokalne inicjatywy społeczne służące zapewnieniu wsparcia materialnego i finansowego uchodźcom, jak również pomagające w znalezieniu czasowego zakwaterowania i pracy. Aktywne na tym polu były m.in. parafie rzymskokatolickie, które udostępniały swoje pomieszczenia, mobilizowały i angażowały wiernych w charakterze wolontariuszy, prowadziły zbiórki materialne i finansowe, współpracując w tym zakresie z podmiotami o ponadlokalnym charakterze np. Caritas. Budynki przyparafialne stały się miejscem przebywania uchodźców. W późniejszym okresie organizacje przykościelne organizowały wydarzenia z udziałem Ukraińców, świadcząc pomoc np. artystom, którzy znaleźli się na terenie Polski.
- Odnotowano przypadki zaangażowania klubów sportowych oraz OSP w organizację czasu wolnego dla ukraińskich dzieci, które znalazły się na terenie Polski. Wykorzystywano w tym celu infrastrukturę i zasoby organizacji np. boiska, świetlice. Realizowana na co dzień przez te podmioty funkcja integracyjna przyczyniła się do zapewnienia dobrostanu psychicznego najmłodszym uchodźcom.

Podsumowując aktywność małych organizacji w niecodziennych, kryzysowych okolicznościach, należy wskazać czynniki wpływające na skuteczność podejmowanych przez nie działań na szczeblu lokalnym. Na pierwszy plan wysuwa się **znaczenie silnych więzi społecznych** między mieszkańcami oraz członkami organizacji pozarządowych. Tam gdzie więzi te wynikają z bezpośredniej znajomości, codziennych relacji na różnych płaszczyznach

życia, podzielanych wartości oraz zaufania, tam mobilizacja społeczna (zachęcanie do świadczenia pracy wolontarystycznej) oraz angażowanie zasobów (w tym znajdujących się dyspozycji osób prywatnych) przebiega szybciej i sprawniej. Mobilizacji sprzyja również wspólnotowość inicjatyw podejmowanych we wsi i małych miastach w normalnych okolicznościach (angażujących w prace możliwie liczne i zróżnicowane grupy społeczne) oraz autorytet lokalnych liderów (nie tylko kierujących organizacjami pozarządowymi, ale też liderów opinii, samorządowców, księży).

Nie bez znaczenie pozostaje **elastyczność i decentralizacja działania społeczników** oraz zaangażowanie i **zdolność koordynacji działań przez władze lokalne**. Z jednej strony brak procedur w zakresie organizowania pomocy w przestrzeni lokalnej pozwalał podmiotom obywatelskim reagować możliwie szybko i efektywnie, tzn. wykorzystać dobre praktyki współdziałania obecne w życiu społeczności (dodać trzeba: często bardzo zróżnicowanych pod względem społeczno-kulturowym) oraz sprawdzone rozwiązania oparte na wiedzy i doświadczeniach miejscowych aktywistów. Z drugiej strony wieloaspektowy wysiłek podejmowany przez liczne organizacje na relatywnie niewielkim obszarze (np. OSP i KGW z terenu jednej gminy) wymagał sprawnej delegacji zadań, racjonalnego zarządzania zasobami oraz formalnego wnioskowania o wsparcie instytucji wyższego szczebla (np. w zakresie dystrybucji darów poza społeczność lokalną). Najlepsze efekty we współpracy na linii organizacje pozarządowe – samorząd terytorialny osiągnęto, gdy władze lokalne pozostawały w stałym i bezpośrednim kontakcie ze społecznikami (np. organizując sztaby kryzysowe w siedzibach urzędów lub spotykając się osobiście z liderami lokalnych organizacji).

Kluczowe znaczenie dla skuteczności podejmowanych oddolnie działań w sytuacjach kryzysowych miał **potencjał instytucjonalny organizacji pozarządowych** – własne zasoby (materialne i finansowe) oraz kompetencje służące do ich wykorzystania (np. w zakresie nowych technologii). Podmioty posiadające własną siedzibę, dysponujące niezbędnym sprzętem (pojazdami, środkami łączności, agregatami prądotwórczymi) oraz aktywne w mediach społecznościowych zdolne były szybciej mobilizować zasoby o innym charakterze. Stawały się też podstawowym partnerem działań o zasięgu ponadlokalnym (używały swoich zasobów samorządom oraz innym instytucjom publicznym). Co więcej, dysponując wiedzą oraz kontaktami w terenie skutecznie uzyskiwały wsparcie od przedstawicieli społeczności lokalnej, łatwiej nawiązywały współpracę ze swoimi odpowiednikami w innych gminach (w przypadku ochotniczych straży pożarnych uwidocznili się potencjał sieciowy Związków OSP różnego szczebla) oraz szeroko informowały o swoich akcjach pomocowych (w okresie kryzysu migracyjnego media społecznościowe służyły jako platforma wymiany informacji nt. zbiórek). Rezerwy finansowe (na ogół rzadko spotykane) pozwalały ponadto szybko uruchamiać inicjatywy bez czekania na obudowaną procedurami formalnymi pomoc instytucji państwowych.

Warto podkreślić, że organizacje pozarządowe działające w małych społecznościach stanowią **ośrodki zaspokajania ważnej społecznej potrzeby niesienia pomocy** – oferują przestrzeń i środki, dzięki którym chętne osoby mogą angażować się w pomoc. Dzięki temu skutecznie

wykorzystują zapał ludzi dobrej woli i ukierunkowują go tam, gdzie jest najbardziej potrzebny (np. w pracę wolontariuszy). Bez tego rodzaju wsparcia podmioty publiczne (np. lokalne władze samorządowe), często przeciążone liczbą zadań w sytuacjach kryzysu, musiałyby samodzielnie zarządzać ochotnikami. Prowadziłoby to do marnotrawstwa zasobów, w tym czasu. Zdolność do szybkiego angażowania wolontariuszy w działania podmiotów pozarządowych (w różnych obszarach pożytku) jest kluczowe dla sprawności funkcjonowania instytucji publicznych – zdolność ta powinna być uwzględniana w planowaniu działań samorządu terytorialnego na wypadek kryzysu.

2.5. Główne wnioski i rekomendacje płynące z diagnozy

- Działające lokalnie organizacje pozarządowe stanowią **główną część trzeciego sektora** w Polsce. Świadczy o tym nie tylko duża liczebność (obejmująca rejestrowe i nierejestrowe podmioty), ale też fakt silnego zakorzenienia oraz regularnego działania. Aktywność sektora pozarządowego w Polsce lokalnej odpowiada bieżącym potrzebom i oczekiwaniom społeczności lokalnych – dominuje więc sport i rekreacja, ratownictwo oraz działania na rzecz rozwoju lokalnego. Dziedziny te są wskazywane jako podstawowe obszary aktywności przez najbardziej rozpowszechnione w przestrzeni wsi i małych miast organizacje: OSP, kluby sportowe oraz KGW. Ważną rolę w budowaniu odporności społeczności lokalnych odegrać mogą także PS, które często działają w kluczowych obszarach pomocy społecznej i humanitarnej. Wymienione typy organizacji w realiach małych społeczności potrafią się uzupełniać i kooperować. Biorąc pod uwagę ich powszechne (choć nierównomierne) występowanie na terenie kraju, mogą i powinny one stanowić **fundament ogólnokrajowej struktury wzmacniającej odporność** państwa i społeczeństwa. Struktura tego rodzaju obecnie nie istnieje (choć funkcjonują organizacje sieciowe skupiające tysiące organizacji obywatelskich np. Związek OSP, Zrzeszenie LZS, gminne organizacje KGW), lecz może ulec krystalizacji np. dzięki ogólnopolskiej inicjatywie (kampanii społecznej, cyklowi wydarzeń etc.) afirmującej ich znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego oraz zdolność do współpracy. Ogólnopolska inicjatywa powinna pozwolić na sprawne uruchamianie ponadlokalnych przedsięwzięć na rzecz budowy odporności oraz – ze względu na bliskość małych organizacji pozarządowych – włączenie w tego typu przedsięwzięcia możliwie szerokich mas społecznych. Co więcej, trzeci sektor działający poza dużymi ośrodkami miejskimi nie powinien być traktowany holistycznie ze względu na dającą się dostrzec specjalizację najczęściej występujących tam podmiotów obywatelskich. Zasadne wydaje się **opracowanie dla nich narzędzi wsparcia** (uwzględniających określoną kosztochłonność prowadzonej działalności, style działania, tradycje oraz potrzeby typowych odbiorców), tak aby nie konkurowały o środki z podmiotami zlokalizowanymi w dużych miastach, realizującymi szerokie spektrum zadań.

- Kondycja organizacji pozarządowych działających na szczeblu lokalnym jest **uzależniona od dostępności zasobów finansowych i materialnych oraz stabilnego zaplecza osobowego** odpowiadającego codziennym potrzebom organizacji. Potrzeby te są różne i wynikają zarówno ze skali działalności, funkcji pełnionych przez organizację w społeczności lokalnej, stopnia rozwoju organizacyjnego oraz aspiracji liderów i członków organizacji. Uwidacznia się tutaj pewien kryzys etosu społecznikowskiego – nastawienie na zaspokajanie potrzeb organizacyjnych przesłania perspektywę realizacji celów statutowych w obszarach pożytku publicznego. Otoczenie instytucjonalne, w którym funkcjonują organizacje, wymaga od nich postępującej profesjonalizacji i funkcjonowania w oparciu o kulturę projektu. Tym samym interwencja Programu powinna skutkować **poprawą jakości zarządzania w lokalnych organizacjach pozarządowych**. W tych warunkach ważnymi aktorami, pozwalającymi na rozwijanie oddolnej aktywności obywatelskiej, profesjonalizację i stabilność działania mogą być również PS, które łączą aktywność ekonomiczną z zaangażowaniem społecznym. Ważnym elementem jest także podnoszenie świadomości społecznej na temat znaczenia podmiotów obywatelskich w funkcjonowaniu demokratycznego i sprawnego państwa, np. przez promocję i zwiększenie widoczności efektów ich działalności oraz budowanie zaufania do sektora obywatelskiego. Interwencja w tych obszarach (**afirmacja małych organizacji w całym sektorze obywatelskim, podkreślanie ich bogatych tradycji, sukcesów oraz doniosłości dziedzin, w których działają**) może przyczynić się do aktywizacji nowych grup społecznych oraz ograniczenia problemów organizacyjnych wywołanych kryzysem członkostwa.
- Organizacje pozarządowe aktywne na poziomie lokalnym **odegrały istotną rolę w niwelacji skutków bezprecedensowych kryzysów** ostatnich lat. Zarówno w czasie pandemii COVID-19, jak i kryzysu migracyjnego spowodowanego wojną na Ukrainie podmioty obywatelskiej działały sprawnie, przede wszystkim wykorzystując swój kapitał społeczny (rozumiany jako sieci kontaktów), wypracowane przez wiele lat praktyki współpracy z mieszkańcami oraz umiejętność mobilizacji zasobów dostępnych lokalnie. Kluczowe w tym aspekcie okazały się **osobowe, nieformalne relacje liderów** oraz **fakt dysponowania własnymi zasobami** przez organizacje. Deficyty wiedzy i umiejętności (wynikające nieraz z braku doświadczenia wolontariuszy), działania pod presją czasu i w napięciu emocjonalnym, brak własnych (choćby skromnych) zasobów materialnych czy uprzedmiotowione relacje z innymi podmiotami stanowiły poważną barierę dla skutecznego działania. Wskazuje to na potrzebę inwestycji w kompetencje kadr organizacji w zakresie przeciwdziałania i zwalczania skutków kryzysów oraz wyposażenie małych, lokalnych NGO w zasoby niezbędne do podejmowania działań pomocowych, jak również **opracowania wielowariantowych (konsumujących wiedzę z poprzednich kryzysów) scenariuszy współdziałania** z miejscowym samorządem, instytucjami państwa oraz innymi organizacjami pozarządowymi (np. przy okazji inicjatyw integracyjnych, kulturalnych itp.). Budowanie w oparciu o te scenariusze sieci

współpracy pozwoli na wymianę doświadczeń i lepsze wykorzystanie zasobów w sytuacjach kryzysowych, a przez to integrację działań na rzecz odporności lokalnych społeczności.

3. Cele Programu Moc Małych Społeczności

3.1 Cel główny Programu Moc Małych Społeczności

Głównym celem Programu jest zwiększenie potencjału małych i średnich lokalnych organizacji³ działających na terenach wiejskich lub w małych miejscowościach do prowadzenia działań na rzecz rozwoju aktywności i integracji społecznej oraz zwiększenia odporności społeczności lokalnych na kryzysy.

Zwiększenie potencjału organizacji ma również prowadzić do rozwoju sektora pozarządowego, w tym do podniesienia jakości działania organizacji oraz ich efektywniejszego zaangażowania w działania na rzecz społeczności lokalnych.

3.2 Cele szczegółowe Programu Moc Małych Społeczności

Cel szczegółowy 1.: Wzmocnienie potencjału instytucjonalnego organizacji w społecznościach lokalnych

Organizacje obywatelskie odgrywają kluczową rolę w społeczeństwie demokratycznym, wypełniając luki w systemie usług publicznych, promując wartości demokratyczne oraz wspierając grupy społeczne znajdujące się w trudnej sytuacji. Aby skutecznie realizować swoje misje, organizacje te muszą posiadać odpowiednie zasoby rzeczowe, osobowe oraz stabilną pozycję w społeczności lokalnej – jako lokalni liderzy społeczni, a także jako równoprawni partnerzy dla władz samorządowych.

Realizacja Programu prowadzić będzie do:

- poprawy jakości zarządzania w organizacjach, w tym budowania profesjonalnych zespołów oraz rozwoju kompetencji kadry lokalnych organizacji;
- rozwoju współpracy między organizacjami obywatelskimi oraz między sektorem pozarządowym a sektorem publicznym i prywatnym;
- podniesienia świadomości społecznej na temat sektora obywatelskiego, przez promocję roli organizacji pozarządowych w społeczeństwie oraz budowanie zaufania do sektora pozarządowego.

Program Moc Małych Społeczności - przez wsparcie skierowane do małych i średnich lokalnych organizacji działających na terenach wiejskich lub w małych miejscowościach – ma przyczynić się do wzmocnienia instytucjonalnego sektora pozarządowego w Polsce. W przypadku inicjatyw oddolnych wskazane jest wykorzystanie mechanizmu regrantingu i wspieranie ich w formule małych grantów, animacji, doradztwa czy szkoleń.

³ W dalszej części tekstu pojęcia organizacje, organizacje obywatelskie i organizacje pozarządowe stosowane są wymiennie. Obejmują organizacje pozarządowe oraz organizacje, o których mowa w art. 3 ust. 3 UoDPPiW.

Cel szczegółowy 2.: Wzmocnienie odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe przez rozwój aktywności i integracji społecznej

Społeczności lokalne stanowią fundament każdego społeczeństwa. Ich zdolność do samodzielnego reagowania na sytuacje kryzysowe, takie jak np. klęski żywiołowe, epidemie czy konflikty, jest kluczowa dla zapewnienia bezpieczeństwa i ciągłości życia publicznego. Inwestycja w potencjał społeczności lokalnych jest jednym z najważniejszych elementów systemu bezpieczeństwa państwa. Wzmocnione społeczności są lepiej przygotowane do radzenia sobie z różnymi zagrożeniami, co pozwala na minimalizowanie strat i przyspieszenie odbudowy po kryzysie.

Realizacja Programu będzie prowadzić do wzmocnienia odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe, w szczególności:

- podniesienia świadomości mieszkańców i społeczności lokalnych w tym zakresie;
- wzmocnienia współpracy między różnymi podmiotami przez budowanie sieci współpracy między administracją publiczną, służbami, organizacjami obywatelskimi i mieszkańcami;
- włączenia mieszkańców w działania na rzecz społeczności w sytuacjach kryzysowych;
- zwiększenia uczestnictwa organizacji obywatelskich i obywateli w procesach decyzyjnych, w tym dotyczących sytuacji kryzysowych.

4. Priorytety Programu Moc Małych Społeczności

4.1 Grupa docelowa Programu

Założeniem Programu Moc Małych Społeczności jest wsparcie społeczności lokalnych przez wzmocnienie potencjału organizacji pozarządowych oraz organizacji, o których mowa w art. 3 ust. 3 UoDPPIW. Grupę docelową Programu stanowią organizacje:

- których średni przychód⁴ z trzech ostatnich zamkniętych lat budżetowych nie przekroczył 200.000 zł oraz
- zarejestrowane i prowadzące działalność na terenach wiejskich lub w miejscowościach liczących nie więcej niż 100 000 mieszkańców

(dalej: „małe i średnie lokalne organizacje pozarządowe” lub MiŚŁOP).

Organizacje te:

- są głęboko zakorzenione w swoich społecznościach – zrzeszają osoby należące do tych społeczności, a ich działalność jest odpowiedzią na konkretne potrzeby lokalnej ludności;
- podejmują różnorodne inicjatywy, od kultury i sportu, przez pomoc społeczną, aż po ochronę środowiska – ze względu na mniejszą liczbę podmiotów działających na rzecz społeczności, w których funkcjonują te organizacje;
- dysponują mniejszymi budżetami i zasobami ludzkimi w porównaniu do organizacji z dużych miast;
- ze względu na niewielkie rozmiary i ograniczone zasoby, często współpracują ściśle z samorządami lokalnymi, uzupełniając ich działania.

Co więcej, odgrywają one kluczową rolę w swoich społecznościach, wypełniając luki w systemie usług publicznych i wspierając lokalne inicjatywy. Posiadają one ogromny potencjał do dalszego rozwoju i umacniania swojej pozycji w lokalnym ekosystemie. Dzięki ich działaniom możliwe będzie efektywne budowanie kapitału społecznego w społecznościach lokalnych, a także wzmocnianie odporności społeczności lokalnych na kryzysy.

Szczegółowe wymogi wobec podmiotów mogących otrzymać dofinansowanie w ramach Programu zostaną określone w Regulaminie otwartego konkursu ofert.

4.2 Priorytety Programu

Wsparcie w ramach Programu Moc Małych Społeczności zostanie udzielone zgodnie z zasadą transparentności finansowania, w strukturze trzech priorytetów. W ramach Programu możliwa jest realizacja wszelkich działań mieszczących się w sferze zadań publicznych opisanej w art. 4 UoDPPIW.

⁴ Przy czym do przychodu nie wlicza się wartości pozyskanych przez organizację darowizn rzeczowych przeznaczonych na prowadzenie działalności statutowej.

Priorytet 1: Odporne, zintegrowane społeczności lokalne

Priorytet 1 jest przeznaczony dla MiŚŁOP, które (lub których członkowie, pracownicy lub wolontariusze) posiadają doświadczenie w realizacji zadań dofinansowywanych w ramach Priorytetu.

Realizowane w ramach Priorytetu projekty będą miały na celu wzmacnianie potencjału instytucjonalnego tych organizacji, a przez realizowane przez nie działania – rozwój aktywności i integracji społecznej oraz wzmacnianie odporności społeczności lokalnych.

Przykładowymi działaniami wpisującymi się w Priorytet będą:

- lokalne przedsięwzięcia angażujące społeczność, w której działa organizacja (np. sprzątanie świata, sprzątanie po powodzi);
- działania związane z przygotowaniem społeczności lokalnej na zagrożenia oraz działania mające na celu ograniczanie negatywnych skutków w przypadku ich wystąpienia (np. działania prewencyjne, projekty związane z tematyką bezpieczeństwa cyfrowego, identyfikowanie tzw. wolontariuszy spontanicznych, którzy w razie zagrożenia mogą świadczyć pomoc, radzenie sobie ze społecznymi skutkami powodzi lub innych kryzysów, budowanie formalnych procedur współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi a władzami samorządowymi w sytuacjach kryzysowych);
- działania aktywizujące społeczności lokalne oraz promujące działalność organizacji np. zachęcające do członkostwa w organizacjach lub wolontariatu;
- działania edukacyjne dotyczące wykorzystywania w społecznościach lokalnych narzędzi partycypacji obywatelskiej (np. konsultacji społecznych, narzędzi deliberatywnych, debat i wysłuchań obywatelskich).

W ramach Priorytetu organizacje otrzymujące dotację na realizację zadania powinny przeznaczyć jej część na swój rozwój instytucjonalny.

Priorytet 2: Zwiększenie potencjału organizacji zrzeszonych w sieciach

Związki i sieci zrzeszające organizacje obywatelskie odgrywają kluczową rolę w rozwoju trzeciego sektora i budowaniu kapitału społecznego. Dzięki nim organizacje członkowskie:

- mają większą siłę przebicia w dialogu z sektorem publicznym i prywatnym oraz innymi podmiotami;
- mogą korzystać ze wsparcia organizacyjnego, merytorycznego oraz sieci kontaktów;
- mogą podnosić swoje kwalifikacje i rozwijać umiejętności potrzebne do efektywnego prowadzenia działalności – dzięki wydarzeniom, szkoleniom, warsztatom organizowanym przez sieć;

- mogą korzystać z przestrzeni do wymiany doświadczeń, dobrych praktyk i wzajemnego wsparcia;
- posiadają rzecznika swoich interesów wobec różnych instytucji, co pozwala na skuteczniejsze rozwiązywanie ich problemów i obronę wspólnych wartości.

W ramach Priorytetu 2 będą wspierane działania organizacji zrzeszających inne organizacje pozarządowe i grupy nieformalne w sposób formalny bądź nieformalny, np. związki stowarzyszeń, federacje, konfederacje, nieformalne sieci i koalicje (dalej: „sieci”), realizowane przede wszystkim na rzecz MiŚŁOP, w szczególności:

- działania wzmacniające potencjał MiŚŁOP lub lokalnych grup nieformalnych już zrzeszonych w sieciach;
- działania promocyjne mające na celu dotarcie i włączenie do sieci nowych MiŚŁOP lub lokalnych grup nieformalnych;
- działania nastawione na sieciowanie MiŚŁOP lub lokalnych grup nieformalnych z różnych powiatów oraz wymianę wiedzy między tymi organizacjami (np. organizacja wizyt studyjnych, organizacja lokalnych i regionalnych konferencji, targów trzeciego sektora, sieciowanie się nastawione na zakładanie formalnych federacji).

W ramach Priorytetu organizacje otrzymujące dotację na realizację zadania powinny przeznaczyć jej część na swój rozwój instytucjonalny – w szczególności na działania związane z rozwojem sieci. Do organizacji tych nie będą miały zastosowania ograniczenia dotyczące wysokości przychodów oraz miejsca ich rejestracji określone w punkcie 4.1. Programu.

Priorytet 3: Małe-inicjatywy

Wsparcie w ramach Priorytetu 3 adresowane jest do najmniejszych, lokalnych organizacji pozarządowych oraz lokalnych grup nieformalnych, nieposiadających jeszcze potencjału do realizacji bardziej złożonych zadań w ramach Priorytetu 1.

Tematyka zadań dofinansowanych w ramach Priorytetu 3 będzie analogiczna do przypadku Priorytetu 1, jednak w przypadku Priorytetu 3 planowane jest wykorzystanie mechanizmu regrantingu i wspieranie inicjatyw lokalnych w formule małych grantów. Do organizacji będących operatorami nie będą miały zastosowania ograniczenia dotyczące wysokości przychodów oraz miejsca ich rejestracji określone w punkcie 4.1 Programu. Zakładane jest także prowadzenie działań o charakterze animacyjnym i edukacyjnym, mających na celu kompetencyjne i organizacyjne wzmocnienie liderów lokalnych i realizowanych przez nich działań, a w konsekwencji profesjonalizację oraz zwiększenie potencjału organizacji i trwałości oddolnych inicjatyw w społecznościach lokalnych.

Założeniem jest, aby w ramach Priorytetu 3. umożliwić rozwój małym inicjatywom lokalnym na terytorium całej Polski.

W ramach Priorytetu organizacje otrzymujące dotację na realizację zadania oraz organizacje będące operatorami będą mogły przeznaczyć jej część na swój rozwój instytucjonalny.

Priorytet 4: Pomoc techniczna

Podstawowym celem pomocy technicznej jest zapewnienie właściwego zarządzania, wdrażania oraz promocji Programu. Priorytet 4 ma na celu zapewnienie wsparcia procesów zarządzania i wdrażania, jak również efektywne wykorzystanie zasobów Programu, zgodne z prawem i z polityką rozwoju, w szczególności przez:

- utrzymanie wysokiej jakości i spójności działań związanych z wdrażaniem Programu;
- zagwarantowanie zgodności wdrażanych projektów z regulacjami i polityką rozwoju;
- wprowadzenie i realizację odpowiednich, zgodnych ze standardami, procedur zarządzania i kontroli;
- organizację systemu działań o charakterze edukacyjno-informacyjnym na temat Programu;
- wdrożenie i organizację systemu narzędzi informatycznych dla sprawnego zarządzania i realizacji działań.

Zarządzanie, wdrażanie, monitorowanie i ewaluacja oraz kontrola działań planowanych w ramach Programu wymagają posiadania odpowiedniego potencjału i zdolności od instytucji zaangażowanej w wyżej wymienione działania. Aby sprostać tym wysokim wymaganiom, na wszystkich etapach wdrażania musi być zapewniony personel odpowiedzialny za te zadania, posiadający odpowiednie kompetencje, przeszkolony i dysponujący odpowiednimi środkami na realizację wyznaczonych zadań.

Pomoc techniczna będzie służyć także zapewnieniu:

- oceny merytorycznej i selekcji projektów przeznaczonych do dofinansowania w ramach Programu;
- działań o charakterze ewaluacyjnym, monitoringu oraz audytu projektów realizowanych w ramach Programu;
- wsparcia organizacjom zainteresowanym udziałem w Programie – przez zatrudnienie regionalnych ambasadorów Programu oraz organizację regionalnych wydarzeń informacyjnych oraz punktów wsparcia;
- organizacji zjazdu beneficjentów Programu;
- stałego wsparcia beneficjentów;
- dotarcia z informacją o Programie do organizacji z terenów wiejskich i małych miejscowości;
- dostosowania systemów elektronicznych do oceny wniosków.

4.3 Zasady ogólne Programu

Dywersyfikacja regionalna – dostępność środków w ramach Programu powinna być możliwie równa we wszystkich regionach kraju, mając przy tym na uwadze potencjał społeczno-demograficzny regionu. Dopuszczalne jest wprowadzenie w regulaminach konkursów „kopert” regionalnych, w ramach, których poszczególnym województwom przyznana zostanie minimalna alokacja środków uzależniona od potencjału społeczno-demograficznego i nasycenia regionu działalnością organizacji obywatelskich.

Regranting – w ramach Priorytetu 3. Programu przewiduje się zastosowanie instrumentu regrantingu, przewidzianego w art. 16a UoDPiW, w ramach którego zostaną wybrani operatorzy o zasięgu regionalnym lub tematycznym, którzy będą odpowiedzialni za realizację projektów polegających na zlecaniu wykonywania określonych zadań przez wybrane organizacje.

5. Wskaźniki realizacji celów Programu

Wybrane wskaźniki służyć będą ocenie stopnia realizacji celu głównego Programu oraz celów szczegółowych. Do określenia stopnia realizacji poszczególnych celów szczegółowych przyjęto zestaw wskaźników produktowych i rezultatu, które zostały przedstawione szczegółowo w tabeli wskaźników realizacji celów Programu.

Wszystkie wskaźniki produktowe i rezultatu w odniesieniu do celów szczegółowych mają charakter przyrostowy. W przypadku wskaźników produktowych określono w ten sposób poziom realizacji poszczególnych zadań, stąd wartość bazowa każdego wskaźnika jest równa zero. Wartości wskaźników rezultatu określone zostały w taki sam sposób, ponieważ odzwierciedlają zmianę w sytuacji beneficjentów Programu w związku ze zrealizowanym w jego ramach zadaniem.

Wartości docelowe wskaźników produktowych realizacji celów szczegółowych zostały oszacowane na podstawie dotychczasowych doświadczeń w realizacji rządowych programów wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Natomiast wartości docelowe wskaźników rezultatu w odniesieniu do realizacji celów szczegółowych zostały oszacowane na podstawie obserwacji i doświadczeń w realizacji zadań publicznych przez organizacje pozarządowe.

Tabela. Tabela wskaźników realizacji celów Programu.

Cel główny/szczegółowy	Wskaźnik	Źródło danych	P/P1..P3 ⁵	P/R ⁶	Wartość bazowa	Wartość docelowa
Cel główny Zwiększenie potencjału małych i średnich lokalnych organizacji działających na terenach wiejskich lub w małych miejscowościach do prowadzenia działań na rzecz rozwoju aktywności i integracji społecznej oraz zwiększenia odporności społeczności lokalnych na kryzysy	Liczba MiŚLOP wspartych w ramach Programu	Ankiety ewaluacyjne Programu	P	P	0	1200
	Liczba gmin, w których zrealizowana zostanie co najmniej jedna inicjatywa w ramach Programu		P	P	0	1700
	Liczba MiŚLOP, które dzięki wsparciu w ramach Programu podniosą swój potencjał instytucjonalny		P	R	0	900
Cel szczegółowy 1 Wzmocnienie potencjału instytucjonalnego organizacji w społecznościach lokalnych	Liczba MiŚLOP, które uzyskają bezpośrednie wsparcie na rozwój instytucjonalny w ramach Programu	Ankiety ewaluacyjne	P1	P	0	900
	Liczba MiŚLOP wspartych w ramach Programu poprzez działania sieci organizacji obywatelskich		P2	P	0	200

⁵⁾ Odniesienie wskaźnika do P – wszystkich priorytetów Programu, P1 – priorytetu 1, P2 – priorytetu 2, P3 – priorytetu 3.

⁶⁾ Typ wskaźnika: P – produkt, R – rezultat.

	Liczba sieci, które skorzystają ze wsparcia w ramach Programu		P2	P	0	16
	Liczba małych-inicjatyw wspartych w ramach Programu		P3	P	0	1500
	Odsetek małych-inicjatyw, które w rok po zakończeniu realizacji zadania deklarują angażowanie się w działania na rzecz społeczności lokalnej		P3	R	0%	70%
	Odsetek organizacji, które w rok po zakończeniu realizacji zadania deklarują wyższą liczbę członków lub wolontariuszy pracujących na ich rzecz		P1	R	0%	60%
	Odsetek sieci, które w rok po zakończeniu realizacji zadania deklarują wyższą liczbę członków (organizacji) z terenów wiejskich, małych miejscowości		P2	R	0%	60%
Cel szczegółowy 2 Wzmocnienie odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe przez rozwój aktywności i integracji społecznej	Liczba projektów lokalnych z zakresu wzmocniania odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe	Ankiety ewaluacyjne	P	P	0	1200
	Liczba gmin, w których zrealizowane zostaną projekty z zakresu wzmocniania odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe		P	P	0	850

	Odsetek organizacji, które w rok po zakończeniu realizacji zadania deklarują realizację działań z zakresu wzmacniania odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe		P1	R	0%	80%
	Odsetek małych-inicjatyw, które w rok po zakończeniu realizacji zadania deklarują realizację działań z zakresu wzmacniania odporności społeczności lokalnych na sytuacje kryzysowe		P3	R	0%	80%

Źródło: opracowanie własne.

6. Plan finansowy Programu

Źródła finansowania realizacji Programu

Realizacja Programu, w tym pomocy technicznej zaplanowana została na 2025 r., środki na ten cel zostały zaplanowane w rezerwie celowej budżetu państwa na 2025 r.

Finansowanie projektów ze środków Programu będzie się odbywać w trybie otwartego konkursu ofert, zgodnie z przepisami UoDPiW. Zastosowanie tego trybu będzie sprzyjać realizacji zasady równego traktowania podmiotów, transparentności i konkurencyjności w odniesieniu do finansowania projektów ze środków Programu, a także upowszechnianiu uniwersalnych zasad i form współpracy między administracją publiczną a sektorem pozarządowym.

Wysokość środków przeznaczonych na realizację Programu i ich podział między poszczególne priorytety.

Tabela finansowa dla Programu.

Priorytet	Alokacja
Priorytet 1.: Odporne, zintegrowane społeczności lokalne	45,8 mln zł
Priorytet 2.: Zwiększenie potencjału organizacji zrzeszonych w sieciach	4 mln zł
Priorytet 3.: Małe-inicjatywy	16 mln zł
Priorytet 4.: Pomoc techniczna	4,2 mln zł
Suma	70 mln zł

Źródło: opracowanie własne.

Podział środków na poszczególne priorytety należy traktować jako podział ramowy. W celu racjonalizacji wydatkowania środków w ramach Programu jest dopuszczalne przenoszenie środków między Priorytetami z zastrzeżeniem braku możliwości zwiększenia alokacji przeznaczonej na Priorytet 4 Pomoc techniczna.

7. System realizacji Programu

7.1 Zarządzanie i koordynacja

Instytucją Zarządzającą Programu jest NIW–CRSO. Instytucja Zarządzająca realizuje Program zgodnie z zasadami pomocniczości, suwerenności stron, partnerstwa, efektywności, uczciwej konkurencji i jawności, określonymi w art. 5 ust. 3 UoDPPIW.

Do zadań Instytucji Zarządzającej należy realizacja celu głównego oraz celów szczegółowych Programu przez wdrażanie procedur dotacyjnych, w tym w szczególności:

1. przygotowanie Regulaminu otwartego konkursu ofert w ramach Programu,
2. opublikowanie ogłoszenia o naborze otwartym konkursie ofert regulującego zasady przyznawania dotacji oraz zawierającego kryteria i procedury wyboru organizacji uzyskujących wsparcie,
3. przygotowywanie wzorów umów oraz wzorów ofert aplikacyjnych i innych dokumentów związanych z realizacją Programu,
4. dokonywanie wyboru podmiotów, które otrzymają wsparcie w ramach Programu (wybór beneficjentów Programu),
5. zawieranie z beneficjentami umów o dofinansowanie,
6. dokonywanie płatności ze środków Programu na rzecz beneficjentów na podstawie umów o dofinansowanie,
7. monitorowanie stanu realizacji przez beneficjentów działań objętych wsparciem, weryfikowanie sprawozdań końcowych z realizacji działań realizowanych przez beneficjentów przy wykorzystaniu środków pochodzących z Programu,
8. zarządzanie środkami finansowymi przeznaczonymi na realizację Programu w ramach dotacji przekazywanych Instytucji Zarządzającej przez Prezesa Rady Ministrów,
9. odzyskiwanie środków finansowych nienależnie wypłaconych beneficjentom oraz środków finansowych wykorzystanych niezgodnie z przeznaczeniem,
10. przygotowywanie sprawozdania z realizacji Programu dla Przewodniczącego Komitetu,
11. opracowanie i wdrożenie systemu kontroli beneficjentów Programu w zakresie działań finansowanych lub współfinansowanych ze środków Programu,
12. opracowanie procedur niezbędnych dla skutecznego wdrażania Programu.

System wewnętrznego zarządzania Programem jest skoncentrowany w ramach jednego podmiotu – Instytucji Zarządzającej i jako taki jest koordynowany przez Dyrektora NIW–CRSO. Funkcje kontrolne i nadzorcze będą realizowane przez Przewodniczącego Komitetu. Czynności związane ze sprawozdawczością na rzecz Przewodniczącego Komitetu realizuje Dyrektor przy wykorzystaniu struktur IZ.

7.2 Monitorowanie Programu

Monitorowanie służy zapewnieniu odpowiedniej jakości wdrażania Programu. Za monitorowanie Programu jest odpowiedzialna Instytucja Zarządzająca. Celem

monitorowania jest dostarczanie niezbędnych informacji do podejmowania decyzji, które pozwolą na efektywną realizację Programu. Przedmiotem monitorowania będzie sposób realizacji Programu oraz czy działania, które będą przedmiotem dofinansowania w ramach Programu, wpisują się w cel Programu.

7.3 Ewaluacja

Po zakończeniu wdrażania Programu zostanie przeprowadzana ewaluacja *ex post* obejmująca w szczególności ocenę stopnia osiągnięcia celów oraz ewentualnie określenia przyczyn ich nieosiągnięcia. Przeprowadzenie ewaluacji może zostać zlecone zewnętrznym podmiotom wybranym w drodze otwartego konkursu.

Wyniki ewaluacji w formie raportów są przekazywane Przewodniczącemu Komitetu.

7.4 Nadzór i kontrola

Nadzór nad prawidłową realizacją Programu sprawuje Przewodniczący Komitetu. W ramach nadzoru Przewodniczący Komitetu sprawuje funkcję kontrolną w zakresie wdrażania Programu, na zasadach i w trybie określonych w przepisach o kontroli w administracji rządowej.

W uzasadnionych przypadkach Przewodniczący Komitetu może, w trakcie i po realizacji Programu, przeprowadzać jego kontrolę.

7.5 Informacja, komunikacja i promocja

Instytucja Zarządzająca zapewni odpowiednią informację na temat możliwości skorzystania ze wsparcia w ramach Programu oraz efektów Programu – działania informacyjne powinny objąć wszystkie województwa. Celem prowadzonego procesu komunikacji jest zapewnienie odpowiedniego poziomu wiedzy o możliwościach pozyskania wsparcia finansowego z Programu oraz zachęcenie do wnioskowania o dofinansowania w ramach Programu.

Materiał źródłowy:

Burdyka, K. (2020). *Amoralny familizm? O samopomocy rodzinno-sąsiedzkiej w społeczności wiejskiej czasu pandemii*, [w:] *Wieś i Rolnictwo*, 3(188), 141–159.

Burdyka K. (2020). *Kapitał społeczny ochotniczych straży pożarnych jako cenny zasób na złe (i dobre) czasy*, [w:] *Analizy strategiczne Florian 2050*, t. 1., s. 104-113.

Główny Urząd Statystyczny. (2024). *Sektor non-profit w 2022 roku*. Warszawa: GUS.

Halamska, M., Burdyka, K., Kalinowski, S., Kubicki, P., Michalska, S., Ptak, A., Sadłoń, W., & Zwęglińska-Gałęcka, D. (2021). *Wiejskie okruchy pandemii – rok drugi przed czwartą falą*, [w:] *Wieś i Rolnictwo*, 3(192), 11–48.

Morawski, A. (2014). *Wykorzystanie potencjału organizacji pozarządowych w procesie zarządzania kryzysowego*. Warszawa: Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego

Polski Instytut Ekonomiczny. (2022). *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.

Ptak, A. (2020). *Władza lokalna w stanie niezwykłym*, [w:] *Wieś i Rolnictwo*, 3(188), 91–118.

Stowarzyszenie Klon/Jawor. (2022). *Kondycja organizacji pozarządowych 2021*. Warszawa: Stowarzyszenie Klon/Jawor.